

UCHWAŁA
składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego

13 marca 2025 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

Pierwszy Prezes SN Małgorzata Manowska (przewodniczący)
SSN Agnieszka Góra-Błaszczkowska
SSN Jacek Grela
SSN Beata Janiszewska
SSN Mariusz Łodko
SSN Piotr Telusiewicz (sprawozdawca)
SSN Krzysztof Wesołowski

Protokolant Martyna Arcon-Jakubiak

na posiedzeniu jawnym 13 marca 2025 r. w Warszawie
w sprawie z wniosku L. M.
z udziałem E. M. i Prokuratora Okręgowego we Wrocławiu
o ubezwłasnowolnienie,
na skutek przedstawienia przez Sąd Najwyższy
postanowieniem z 2 lipca 2024 r., II CSKP 2305/22,
zagadnienia prawnego:

„Czy sąd rozpoznając wniosek o ubezwłasnowolnienie jest
związany zakresem tego wniosku co do rodzaju
ubezwłasnowolnienia?”

podjął uchwałę:

**Sąd, rozpoznając wniosek o ubezwłasnowolnienie, nie jest
związany zakresem tego wniosku co do rodzaju
ubezwłasnowolnienia.**

Małgorzata Manowska

Agnieszka Góra-Błaszczkowska

Jacek Grela

Beata Janiszewska

Mariusz Łodko

Piotr Telusiewicz

Krzysztof Wesołowski

r.g.

UZASADNIENIE

Sąd Najwyższy, postanowieniem z 2 lipca 2024 r., II CSKP 2305/22, przekazał, na podstawie art. 398¹⁷ k.p.c., do rozstrzygnięcia powiększonemu składowi Sądu Najwyższego następujące zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości: „Czy sąd rozpoznając wniosek o ubezwłasnowolnienie jest związany zakresem tego wniosku co do rodzaju ubezwłasnowolnienia?”

We wskazanej sprawie Sądy obu instancji odmiennie zweryfikowały przesłanki ubezwłasnowolnienia uczestniczki postępowania, a w konsekwencji zajęły odmiennie stanowiska w kwestii związania sądu rozpoznającego wniosek o ubezwłasnowolnienie zakresem tego wniosku co do rodzaju ubezwłasnowolnienia.

Sąd Najwyższy, przedstawiając zagadnienie prawne powiększonemu składowi tego Sądu, miał na uwadze, że wśród przepisów regulujących postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie brak jest przepisu szczególnego pozwalającego sądowi na orzekanie o ubezwłasnowolnieniu całkowitym lub częściowym mimo braku stosownego żądania.

Ponadto Sąd Najwyższy podkreślił rozbieżności orzecznicze i doktrynalne odnoszące się do problemu związania sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie co do rodzaju ubezwłasnowolnienia. Sąd zaznaczył, że

wypracowano trzy koncepcje: o braku związania sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie co do rodzaju ubezwłasnowolnienia; o całkowitym związaniu sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie; o dopuszczalności orzeczenia ubezwłasnowolnienia częściowego mimo żądania ubezwłasnowolnienia całkowitego (przy czym jednak nie można orzec ubezwłasnowolnienia całkowitego w razie żądania jedynie ubezwłasnowolnienia częściowego).

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

1. W pierwszej kolejności należy wskazać, że Sąd Najwyższy w powiększonym składzie podziela sygnalizowaną potrzebę rozstrzygnięcia wskazanego zagadnienia prawnego. Wyeksponowane przez Sąd Najwyższy w składzie trzyosobowym rozbieżności interpretacyjne przekonują do wyrażenia poglądu, że problematyka związania sądu rozpoznającego wniosek o ubezwłasnowolnienie zakresem tego wniosku co do rodzaju ubezwłasnowolnienia, stanowi zagadnienie prawne budzące poważne wątpliwości. Doniosłość tego zagadnienia, podkreślana również w doktrynie i orzecznictwie, znajduje swe podstawy w daleko idących skutkach ubezwłasnowolnienia oraz wynikającym z tego obowiązku szczególnej wnikliwości i ostrożności sądu (postanowienia SN: z 18 marca 2021 r., V CSKP 235/21; z 7 lipca 2021 r., III CSKP 47/21).

2. Dla przejrzystości wyводу należy również wskazać, że przedstawione do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne nie dotyczyło sfery przepisów materialnoprawnych (zwłaszcza tych dotyczących przesłanek ubezwłasnowolnienia, w kontekście których dostrzega się różnicę jakościową między ubezwłasnowolnieniem częściowym i całkowitym - uzasadnienie wyroku TK z 7 marca 2007 r., K 28/05, OTK-A 2007/3/24), ale odnosiło się przede wszystkim do kwestii natury formalnoprawnej. Zatem stanowisko odnośnie do przedstawionego zagadnienia skoncentrowane zostało na ocenie art. 544 – 560¹ k.p.c. oraz wokół kwestii formalnych związanych z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie.

3. Niezależnie od wcześniejszych uwag należy powrócić, w ograniczonym zakresie, do kwestii rozbieżności orzeczniczych i doktrynalnych odnośnie do problemu związania sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie co do rodzaju ubezwłasnowolnienia. Zajmowane dotychczas stanowisko Sądu Najwyższego

(orzeczenie SN z 9 sierpnia 1934 r., C II 1221/34, OSP 1935, poz. 163; postanowienia SN: z 13 grudnia 1976 r., I CR 441/76; z 26 stycznia 2012 r., III CSK 169/11, OSNC 2012 nr 7-8, poz. 97; z 27 listopada 2018 r., I CSK 541/18; z 16 czerwca 2021 r., IV CSK 296/21; z 9 września 2022 r., I CSK 4055/22) zarysowało tendencję do wykazywania ścisłej relacji między zagadnieniem związania sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie a przesłankami materialnoprawnymi ubezwłasnowolnienia całkowitego lub częściowego. Podobna konstrukcja wnioskowania dominowała w doktrynie (m.in. K. Lubiński, Postępowanie o ubezwłasnowolnienie, Warszawa 1979, s. 169-173; K. Markiewicz, Czy sąd jest związany wnioskiem co do zakresu (rodzaju) ubezwłasnowolnienia?, Polski Proces Cywilny 2014, nr 2, s. 269-270; J. Gudowski, komentarz do art. 321 k.p.c., uwaga 16, w: Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom II. Postępowanie rozpoznawcze, red. T. Ereciński, wyd. V, Warszawa 2016), choć zwracano uwagę również na kwestię braku związania sądu zakresem wniosku, a związanie jedynie jego podstawą faktyczną (J. Kraczek, Zakres związania sądu żądaniem wniosku o ubezwłasnowolnienie, Palestra 5/2016, str. 73-75).

4. Jednak, jak zaznaczono w uwagach początkowych do niniejszego uzasadnienia, przedstawione do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne nie dotyczyło sfery przepisów materialnoprawnych, ale odnosiło się przede wszystkim do kwestii natury formalnoprawnej. Należało zatem skupić się na konstrukcji wniosku o ubezwłasnowolnienie oraz wpływie treści tego wniosku na tok postępowania.

W odróżnieniu od treści przepisów materialnoprawnych, odnoszących się do przesłanek ubezwłasnowolnienia (art. 13 i 16 k.c.), przepisy związane z postępowaniem w sprawach o ubezwłasnowolnienie, co do zasady nie nawiązują do rodzajów ubezwłasnowolnienia (na co wskazuje już sam tytuł „Ubezwłasnowolnienie” - Rozdział II, Dział I, Tytuł II, Księga druga k.p.c.). Nieliczne wyjątki w tym zakresie znajdują się w art. 545 § 3 k.p.c. i art. 549 § 1 k.p.c.

Dokonując weryfikacji przepisów Kodeksu postępowania cywilnego (a przyjmując za jej kryterium brak wskazania przez ustawodawcę rodzaju ubezwłasnowolnienia w art. 544 – 560¹ k.p.c.), nie wprowadzając odmiennej niż kodeksowa kolejności weryfikacji tych przepisów, można wykazać, że we wniosku inicjującym postępowanie w sprawach o ubezwłasnowolnienie nie zachodzi

konieczność wskazywania rodzaju ubezwłasnowolnienia.

Ustawodawca nie rozróżnił, ze względu na rodzaj ubezwłasnowolnienia, właściwości rzeczowej (art. 544 § 1 k.p.c.) oraz miejscowej (art. 544 § 2 k.p.c.) sądów w sprawach o ubezwłasnowolnienie. Nie dokonując, ze względu na rodzaj ubezwłasnowolnienia, podziału w kwestii właściwości, umożliwił jednocześnie weryfikowanie przesłanek obu rodzajów ubezwłasnowolnienia w jednym postępowaniu.

Takiego rozróżnienia nie ma również w przepisie wskazującym katalog osób uprawnionych do zgłoszenia wniosku o ubezwłasnowolnienie (art. 545 § 1 k.p.c.). Nie przeczy temu art. 545 § 3 k.p.c. określający alternatywny termin dopuszczalności zgłoszenia wniosku o ubezwłasnowolnienie częściowe. Należy go w tym przypadku interpretować w kontekście art. 16 k.c. i odniesienia do kryterium pełnoletności osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie częściowe.

Ubocznie należy zauważyć, że art. 545 § 1 k.p.c., wskazując na „wniosek o ubezwłasnowolnienie”, również nie różnicuje wniosków ze względu na rodzaj ubezwłasnowolnienia. Takiego też wymagania nie można wywieść z treści art. 511 § 1 k.p.c. (wniosek o wszczęcie postępowania powinien czynić zadość przepisom o pozwie), gdyż wymagania oznaczenia rodzaju pisma, zawarcia osnowy wniosku, dokładnego określenia żądania, będą spełnione mimo niewskazania rodzaju ubezwłasnowolnienia. Jednoznacznie zatem należy stwierdzić, że przepisy Kodeksu postępowania cywilnego wskazują na wniosek o ubezwłasnowolnienie, a nie na wniosek o ubezwłasnowolnienie określonego rodzaju.

Rodzaj ubezwłasnowolnienia nie wpływa również na krąg uczestników postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie (art. 546 k.p.c.). Nie determinuje również celu i sposobu wysłuchania osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 547 k.p.c.). Tym bardziej rodzaj ubezwłasnowolnienia nie ma znaczenia przy wydaniu postanowienia o ustanowieniu doradcy tymczasowego dla osoby pełnoletniej, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 548 k.p.c.) oraz przy dalszych czynnościach formalnych związanych z tym ustanowieniem (art. 549 § 2 – art. 551 k.p.c.).

Tak wyrażone przekonanie o braku związania sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie co do rodzaju ubezwłasnowolnienia, znajduje również

uzasadnienie w treści art. 552 § 1 k.p.c. Pomimo materialnoprawnego rozróżnienia na ubezwłasnowolnienie całkowite i częściowe (przy jednakowych przesłankach medycznych z art. 13 i 16 k.c. - choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii), ustawodawca stawia formalne wymaganie przedstawienia, przed wydaniem zarządzenia o doręczeniu wniosku, świadectwa lekarskiego wydanego przez lekarza psychiatrę o stanie psychicznym osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, lub opinii psychologa o stopniu niepełnosprawności umysłowej tej osoby albo przedstawienia zaświadczenia poradni przeciwalkoholowej lub z poradni leczenia uzależnień. Wymóg ten musi być spełniony bez względu na rodzaj ubezwłasnowolnienia wskazanego we wniosku. W przeciwnym razie sąd odrzuca wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 552 § 2 k.p.c.).

To samo tyczy się przepisów o postępowaniu dowodowym w sprawach o ubezwłasnowolnienie. W pierwszej kolejności, art. 554¹ § 1 k.p.c. określa cele postępowania dowodowego, które powinno ustalić przede wszystkim stan zdrowia, sytuację osobistą, zawodową i majątkową osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, rodzaj spraw wymagających prowadzenia przez tę osobę oraz sposób zaspokajania jej potrzeb życiowych. Konsekwencją tak określonych celów są rodzaje czynności dowodowych możliwych do podjęcia w toku postępowania (zob. też postanowienie SN z 17 listopada 1976 r., I CR 384/76). Zatem zbadanie przez biegłego lekarza psychiatrę lub neurologa, a także psychologa, osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 553 § 1 k.p.c.), treść opinii biegłego (art. 553 § 2 k.p.c.), obserwacja w zakładzie leczniczym (art. 554 k.p.c.), zobowiązanie do złożenia wykazu majątku należącego do osoby której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 554¹ § 2 k.p.c.), nie są uzależnione od rodzaju ubezwłasnowolnienia, choćby został on wskazany we wniosku o ubezwłasnowolnienie.

W kontekście zarysowanych kwestii dowodowych (tak charakterystycznych dla spraw o ubezwłasnowolnienie) uwzględnić również należy aspekt istotnego skomplikowania problemów natury medycznej, które występują w tego typu sprawach. Nie można na wnioskodawcę, a tym bardziej na uczestnika postępowania (którego wniosek dotyczy), nakładać ciężaru znajomości i

zastosowania przesłanek medycznych. Ponadto stan osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, determinuje przecież rodzaj ubezwłasnowolnienia (co uwypukla relacja art. 13 i 16 k.c.). W konsekwencji nie zachodzi potrzeba wskazywania we wniosku o ubezwłasnowolnienie rodzaju ubezwłasnowolnienia.

Brak konieczności określenia rodzaju ubezwłasnowolnienia we wniosku o ubezwłasnowolnienie nie wpływa negatywnie na zakres gwarancji procesowych przyznanych osobie, której dotyczy wniosek. Tyczy się to właśnie: obowiązku przeprowadzenia rozprawy (art. 555 k.p.c.); możliwości wydania postanowienia o zaniechaniu doręczenia pism sądowych, wezwania lub wysłuchania osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 556 § 1 k.p.c.); konieczności ustanowienia kuratora w celu ochrony w toku postępowania praw osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie (art. 556 § 2 k.p.c.); zarządzenia o przesłaniu sądowi opiekuńczemu odpisu prawomocnego postanowienia o ubezwłasnowolnieniu (art. 558 § 1 k.p.c.); zawiadomienia sądu opiekuńczego o potrzebie ustanowienia kuratora (art. 558 § 2 k.p.c.); uprawnienia do zaskarżania postanowienia o ubezwłasnowolnieniu przez samego ubezwłasnowolnionego (art. 560 k.p.c.).

Istotna, w kontekście analizowanej kwestii, jest gwarancja procesowa określona w art. 560¹ k.p.c. Wskazano w nim, że w sprawach o ubezwłasnowolnienie, o uchylenie oraz zmianę ubezwłasnowolnienia sąd może ustanowić dla osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie lub dla osoby ubezwłasnowolnionej, adwokata lub radcę prawnego z urzędu, nawet bez jej wniosku, jeżeli osoba ta ze względu na stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie za potrzebny. Jednocześnie trzeba zaakcentować, że pojęcie zdolności do samodzielnego złożenia wniosku w rozumieniu art. 560¹ k.p.c. należy rozumieć szerzej niż tylko samo sporządzenie i wniesienie pisma inicjującego postępowanie - należy uznać, że obejmuje ono także możliwość jego popierania przed sądem (postanowienie SN z 30 czerwca 2022 r., II CSKP 1377/22). Zatem, w świetle wszystkich przywołanych gwarancji procesowych, nie chodzi jedynie o właściwe sporządzenie wniosku (nawet gdyby miał on zawierać rodzaj wnioskowanego ubezwłasnowolnienia), ale o właściwy poziom ochrony prawnej osoby, której

dotyczy wniosków o ubezwłasnowolnienie (lub osoby ubezwłasnowolnionej) w toku całego postępowania, aż do wydania postanowienia kończącego postępowanie w sprawie.

Tak skonstruowane przepisy dotyczące postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie prowadzą ostatecznie do skoncentrowania uwagi na postanowieniu rozstrzygającym co do istoty sprawy. Dopiero w postanowieniu o ubezwłasnowolnieniu (które ma charakter konstytutywny – postanowienie SN z 3 grudnia 1971 r., III CRN 361/71) sąd orzeka czy ubezwłasnowolnienie jest całkowite, czy częściowe i z jakiego powodu zostaje orzeczone. Wprowadzenie formalnego wymogu określenia powodu ubezwłasnowolnienia (przy jednolitości literalnej przesłanek z art. 13 i 16 k.c. - choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomani), potwierdza pogląd, iż dopiero ten etap postępowania pozwala na rozstrzygnięcie czy ubezwłasnowolnienie jest całkowite, czy częściowe (por. również postanowienia SN: z 2 marca 1964 r., II CR 340/63; z 30 maja 1968 r., I CR 175/68; z 6 stycznia 1977 r., IV CR 556/76; z 16 kwietnia 2010 r., IV CSK 470/09). W konsekwencji, dla treści tego właśnie rozstrzygnięcia nie może mieć znaczenia rodzaj ubezwłasnowolnienia wskazany we wniosku o ubezwłasnowolnienie.

5. Jako swoistego rodzaju wyjątek, w toku tak prowadzonego wywodu, może być postrzegany art. 559 § 1 k.p.c., zgodnie z którym sąd uchyli ubezwłasnowolnienie, gdy ustaną przyczyny, dla których je orzeczono; uchylenie może nastąpić także z urzędu. Ponadto według art. 559 § 2 k.p.c. sąd może w razie poprawy stanu psychicznego ubezwłasnowolnionego zmienić ubezwłasnowolnienie całkowite na częściowe, a w razie pogorszenia się tego stanu - zmienić ubezwłasnowolnienie częściowe na całkowite. Ustawodawca nie przesądził jednak, czy zmiana, o której mowa w treści powołanego przepisu, nastąpić może również z urzędu, czy wymaga wniosku osoby uprawnionej.

Przedstawione regulacje mogą jedynie sugerować, w kontekście analizowanego zagadnienia prawnego, przyjęcie stanowiska o braku związania sądu zakresem wniosku o ubezwłasnowolnienie co do rodzaju ubezwłasnowolnienia. Jak wskazał Sąd Najwyższy, przedstawiający do

rozstrzygnięcia zagadnienie prawne, „w powołanym przepisie nie rozstrzygnięto, jak się wydaje, stanowczo (co byłoby pewną wskazówką dla rozstrzygnięcia przedstawionego zagadnienia prawnego), czy orzeczenie w zakresie zmiany rodzaju ubezwłasnowolnienia może nastąpić tylko na wniosek czy również z urzędu, czy też w przypadku zmiany ubezwłasnowolnienia całkowitego na częściowe na wniosek i z urzędu, a w przypadku zmiany ubezwłasnowolnienia z częściowego na całkowite - wyłącznie na wniosek.” Ustawowo wskazana możliwość działania sądu z urzędu przekonuje, że na plan pierwszy wysuwa się weryfikacja konkretnych materialnoprawnych przesłanek ubezwłasnowolnienia, bez względu nawet na treść składanego wniosku. Tego rodzaju podejście wzmacnia ochronę prawną ubezwłasnowolnionego, który przecież, zgodnie z art. 559 § 3 k.p.c., może wystąpić z wnioskiem o uchylenie albo zmianę ubezwłasnowolnienia.

6. Według art. 321 § 1 k.p.c. sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzać ponad żądanie. Na podstawie art. 13 § 2 k.p.c. przepis ten znajduje zastosowanie także w postępowaniu nieprocesowym (m.in. uzasadnienie uchwały SN z 19 października 2017 r., III CZP 49/17, OSNC 2018 nr 7-8, poz. 71; postanowienia SN: z 18 stycznia 2017 r., V CSK 205/16; z 20 września 2022 r., II CSKP 101/22). W kontekście spraw o ubezwłasnowolnienie (w tym również w zakresie składanych w nich wniosków) zauważalny jest brak jakiegokolwiek regulacji, w której jednoznacznie uznano by za dopuszczalne orzeczenie ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego pomimo braku stosownego żądania. Właśnie tak skonstruowany stan prawny doprowadził, na przestrzeni lat, do powstania przywołanych wcześniej wątpliwości interpretacyjnych.

W prezentowanym ujęciu wskazanie rodzaju ubezwłasnowolnienia nie należy do treści wniosku i nie jest elementem żądania. Wobec tego sąd odnosi się, w kontekście art. 321 § 1 k.p.c., do żądania ubezwłasnowolnienia, a nie do żądania określonego rodzaju ubezwłasnowolnienia.

7. Końcowo należy podkreślić, że prezentowane stanowisko, w ocenie Sądu Najwyższego, realizuje podstawowe cele spraw o ubezwłasnowolnienie. Zostały one wyartykułowane w orzecznictwie (postanowienie SN z 18 marca 2021 r., V CSKP 235/21) poprzez wskazanie, że stosowanie przepisów o ubezwłasnowolnieniu wymaga jak najpełniejszego uwzględnienia woli osoby

zainteresowanej, bowiem pierwszorzędne znaczenie ma w tym przypadku zapewnienie jej dobra i ochrony. Każdorazowo powinno uwzględniać się stopień rozeznania tej osoby, przede wszystkim na podstawie ustalenia stopnia jej niepełnosprawności intelektualnej (o ile taka występuje) i jej skutków. Przy uwzględnieniu tych okoliczności konieczne jest respektowanie każdorazowo konstytucyjnej wartości pierwotnej, tj. godności człowieka (art. 30 Konstytucji RP), z której wynika nakaz tworzenia i stosowania prawa przez wszystkie organy władzy publicznej w zakresie ich kompetencji w taki sposób, by uwzględniać gwarancje stworzenia warunków właściwego funkcjonowania osoby w społeczeństwie oraz stworzenia jej możliwości samorealizacji, tj. wolnego rozwoju własnej osobowości.

8. W związku z zaprezentowaną argumentacją, należało stwierdzić, że sąd, rozpoznając wniosek o ubezwłasnowolnienie, nie jest związany zakresem tego wniosku co do rodzaju ubezwłasnowolnienia.

Małgorzata Manowska Beata Janiszewska Jacek Grela

Agnieszka Góra-Błaszczkowska Mariusz Łodko Piotr Telusiewicz

Krzysztof Wesołowski

[r.g.]